

MUZEUL BRĂILEI „CAROL I”

**ISTROS
XXIII**

**Proceedings of the
16TH INTERNATIONAL COLLOQUIUM
OF FUNERARY ARCHAEOLOGY**

*Funerary Practices at the Thracians and the Celts
in the Second Iron Age*

**Alun, Hunedoara County
11th-14th May 2017**

Edited by Valeriu SÎRBU

**MUZEUL BRĂILEI
„CAROL I”**

EDITURA ISTROS

BRĂILA, 2017

MORMINTE DUBLE DIN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI ÎN BAZINUL CARPATIC*

SÁNDOR BERECKI (TÁRGU MUREŞ – ROMÂNIA),
DAN-LUCIAN VAIDA (NÁSÁUD - ROMÂNIA)

Cuvinte cheie: a doua epocă a fierului; Fântânele; morminte duble; morminte suprapuse.

Rezumat. În a doua jumătate a secolului 4 î.Hr. regiunile estice ale Bazinului Carpatic au fost colonizate de grupuri de populații venite din centrul Europei. Deși în această regiune așezările nou înființate din secolele 4-2 î.Hr. reflectă o lume rurală, cimitirele perioadei prin inventarele funerare și riturile practicate indicând o societate mult mai complexă, documentând diverse identități colective și individuale.

Aflată într-o regiune cu numeroase situri din La Tène-ul timpuriu și mijlociu, cimitirul din a doua epocă a fierului de la Fântânele-Dealul Iușului / La Gâța a fost cercetat sistematic începând cu 1999. Pornind de la un mormânt descoperit în 2007 (mormântul 27) și un alt mormânt descoperit în 2014 (mormântul 46), studiul aduce în discuție obiceiul „deviant” al înmormântărilor duble din ceea ce a doua epocă a fierului în Bazinul Carpatic.

Diversitatea obiceiurilor funerare celtice din estul Bazinului Carpatic se reflectă atât în multiplele combinații de obiecte din inventarul mormintelor, cât și în variatele ritualuri funerare practicate. Mai multe elemente ale funerarului celtic – dintre care practicarea concomitentă a incinerării și înhumării de aceeași comunitate sau depunerea armelor uneori îndoite, altele nu – documentează eterogenitatea concepțiilor individuale și colective legate de viața de apoi și existența unor reguli flexibile, permissive în cazul în care organizatorii serviciului funerar introduceau elemente particulare, inovatorii.

* Lucrarea s-a realizat în cadrul Bursei de Cercetare János Bolyai a Academiei Maghiare de Științe, acordată lui S. Berecki. Lucrarea s-a realizat în cadrul grantului CNCS-UEFISCDI al Ministerului Cercetării și Inovării din România, nr. proiect PN-III-P4-ID-PCE-2016-0353, din cadrul PNCDI III.

În această lume complexă a funerarului din a doua epocă a fierului mormintele duble din cimitirele secolelor 4-2 BC din Bazinul Carpatic reprezintă fiecare un caz particular, în care elementele caracteristice și generale ale serviciului funerar celtic apar într-un context unic. În ciuda acestui caracter individual și neobișnuit, apariția lor într-un areal vast – care prin cele două morminte de la Fântânele-Dealul Iușului/La Gâța s-a extins spre est până în Transilvania – ne îndeamnă să căutăm legături între ele.

Mormântul de incinerare 27/27A de la Fântânele-Dealul Iușului/La Gâța a fost descoperit în 2007. Oasele incinerate ale celor două morminte și inventarul lor funerar se aflau la adâncimi diferite. Din nivelul superior au fost împrăștiate în cuprinsul gropii, probabil de formă rotundă, și au apărut la adâncimea de 0,55 m. Din inventarul mormântului s-a păstrat doar un vas lucrat cu mâna, găsit fragmentar. La 0,30 m sub acest mormânt se aflau oasele incinerate și inventarul unui alt mormânt. Oasele depuse pe mijlocul gropii au fost înconjurată de patru vase, două lucrate la roată și două lucrate cu mâna. Conform analizei antropologice, oasele au fost arse la temperatura de 525-645°C. Deoarece în cazul mormântului 27 s-au păstrat doar 55 g de oase, cu dimensiuni între 5 și 28 mm, nu s-a putut stabili sexul individului adult. În cazul mormântului 27A cele 270 g de oase, păstrate cu dimensiuni între 5 și 35 mm, aparțineau probabil unui individ adult masculin¹.

În mormântul biritual 46/46A, descoperit în 2014, scheletul slab păstrat, din care s-a putut recupera doar circa jumătate din oase, avea capul spre sud-est. Defunctul așezat întins pe spate, cu mâinile pe bazin, a apărut la 0.80 m de la nivelul actual, într-o groapă de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite. Conform analizei antropologice, individul era un bărbat adult, între 35 și 50 ani, cu talie foarte mică, circa 1.58 m, cu dinți puternic uzați, afectate de tartru, dar fără carii, și hipoplazie dentară, indicator de boli cronice din copilărie, deficiență nutrițională sau naștere prematură. Inventarul mormântului consta dintr-un lanț de spadă din fier, cu segmente răsucite, așezat pe bazinul defunctului. În umplutura mormântului a mai apărut și un nucleu de piatră cioplită.

În aceeași groapă funerară dreptunghiulară, fără a-i depăși limitele, cu 0,40 m sub nivelul scheletului au fost depuse resturile incinerate ale unui individ adult. Din cauza cantității infime a oaselor

¹ Analiza antropologică a fost efectuată de Szilárd-Sándor Gál de la Muzeul Județean Mureș.

incinerate (au fost depuse doar 100 grame, circa 10% dintr-un schelet adult ars) și a fărâmițării lor (oasele au între 5 și 55 mm) sexul nu s-a putut stabili. Caracterul resturilor incinerate păstrate indică o ardere la circa 400-525°C.

Inventarul funerar consta din două fibule de fier, una găsită pe resturile incinerate și cealaltă în imediata vecinătate a acestora spre est, oase de păsări și probabil ovine, cu tăieturi pe suprafața stratului cortical, ofranda fiind așezată separat, la nord de resturile incinerate. Un cuțitaș de fier a fost găsit oarecum izolat, la est de restul inventarului. Un alt obiect de fier, extrem de corodat și prin urmare cu funcție neidentificată, a fost găsit printre oasele incinerate. Fragmentele ceramice lucrate la roată, provenind de la cel puțin două vase, au fost găsite printre oasele incinerate. Ele indică deranjarea mormântului inferior cu ocazia săpării celui care îl suprapune. Având în vedere însă coincidența exactă a gropilor de mormânt, suprapunerea nu este incidentală, așezarea celor doi defuncți în aceeași groapă, însă la momente diferite, fiind un act voit.

Talia mică a individului de sex masculin din mormântului de inhumație M46 este mai degrabă apropiată taliei femeilor din epocă, așa cum reiese din analiza mormântului feminin nr. 951 de la Ludas (Tankó 2012, p. 210) sau a celor două morminte feminine de la Hegyfalú (Balázs *et alii* 2015, p. 7), la Brežice-*Sejmišče* media mormintelor de bărbați fiind între 1.60 și 1.70 m (Hincak-Guštín 2011, p. 244).

În umplutura mormântului M46A a apărut și un nucleu de piatră cioplită, probabil ajuns întâmplător aici, deși obiecte de piatră cioplită apar și în alte morminte La Tène, de exemplu în mormântul de inhumație 48 de la Szeged-Kiskundorozsma (Pilling - Ujvári 2012, p. 224), mormântul de inhumație 21 de la Tiszavasvári (Almássy 1998, p. 61) sau mormântul de inhumație 316 de la Ordacsehi-*Kécsimező* (Honti *et alii* 2007, p. 65, XXII. t./1).

În mormântul de incinerație M46A au fost depuse doar circa 10% din resturile rămase după incinerare. Oasele depuse au fost foarte fărâmițate, la fel ca la Ludas, unde media oaselor incinerate era de 10 mm și rar depășeau în greutate 400 grame (Tankó 2012, p. 212). La fel și la Mátraszőlős (Almássy 2012) sau Hegyfalú (Balázs *et alii* 2015) oasele incinerate de cele mai multe ori erau sub 300 g. Temperatura de ardere de 400-645°C în cazul mormintelor de incinerație de la Fântânele este medie; aceasta era în cele mai multe cazuri 200°C la Ludas (Tankó 2012, p. 212), între 200 și 800°C la Hegyfalú (Balázs *et alii* 2015, p. 7), 400-600°C la

Zvonimirovo (Šlaus - Novak 2013, p. 518) și 250-600°C și rar chiar 700-900°C la Dobova (Hincak - Guštin 2011, p. 250).

În estul Bazinului Carpatic morminte duble sau multiple sunt cunoscute până în prezent doar de la Pișcolt, numărul lor este însă considerabil mai mare la nivelul întregului Bazin Carpatic. În Transilvania există morminte perechi, alăturate, unele chiar cu structuri de piatră interesante, precum mormintele Cx.59a-b și Cx.60a-b de la Gâmbaș (Bălan *et alii* 2015, p. 141) sau cu incinte dreptunghiulare, precum mormintele de incinerare Cx.14A și 14B de la Viștea (Cociș *et alii* 2015, 581) sau mormintele Cx.23 și 54 de la Gâmbaș (Bălan *et alii* 2015, 140), dar toate aceste morminte au gropi separate. În lipsa analizelor antropologice există însă posibilitatea ca unele morminte de incinerare să fi fost de asemenea morminte multiple, precum în cazul cimitirelor din zonele vestice învecinate, unde sunt disponibile asemenea date: Ludas (Tankó 2012, Tankó - Tankó 2012), Szeged-Kiskudorozsma (Pilling - Ujvári 2012), Mátraszőlős (Almássy 2012), Ordacsehi-Kécsimező (Honti *et alii* 2007, p. 62; Zoffmann 2012), Hegyfalú (Balázs *et alii* 2015; Tóth 2015), Malé Kosihy (Jakab 1995), Zvonimirovo (Dizdar 2004; Dizdar 2013, p. 38-40), Dobova, Brežice (Hincak - Guštin 2011), Mannersdorf (Ramsl 2011), etc.

Uneori caracterul inventarului funerar a fost interpretat precum un indiciu al înmormântărilor duble, precum în cazul mormântului de războinic cu centură feminină în inventar de la Ciumești (Rustoiu 2008, p. 20), sau mormântul 1 de la Remetea Mare (Rustoiu 2016a, 339, Tab. 1). Un obiect cu caracter specific feminin sau masculin din inventarul funerar al unui mormânt de alt sex însă – asemenea oricărui obiect dintr-un mormânt – nu presupune neapărat și înmormântarea posesorului acestuia, acesta putând fi și un cadou al unui participant la înmormântare, așa cum s-a presupus și despre brățara de sticlă considerată feminină din mormântul dublu de războinic de la Szabadi, Ungaria (Horváth - Németh 2011, p. 22).

În cimitirele din Bazinul Carpatic s-a putut observa numărul mare al mormintelor duble în care au fost așezate resturile unui adult de sex feminin alături de cele ale unui copil. Este cazul mormântului de înhumare cu nr. 40, jefuit, și al mormântului 58 de la Szeged-Kiskudorozsma (Pilling - Ujvári 2012, p. 223-225), al mormântului de înhumare 32 de la Muhi (Hellebrandt 1999, p. 223, 233, fig. 173, mormânt cu o datare incertă), al mormintelor de incinerare 686, 699, 725,

1051 și 1267 de la Ludas (Tankó 2012, fig. 213; Tankó - Tankó 2012, p. 252; aici într-un caz nu s-a putut identifica sexul). Alte asemenea situații: mormintele de incinerare 47, 56 și 59 de la Mátraszőlős (Almássy 2012, p. 119, 128, 132; în cazul mormântului 59 nu s-a determinat sexul adultului), mormântul de incinerare 158 de la Budapest-Csepel Island (Horváth 2016, pl. 9/2), mormintele de inhumație 35-36, 42 și 67 de la Szentlőrinc (Jerem 1968, p. 175), mormântul de inhumație LT C1 de la Tatabánya (A. Pál 1997, p. 129), mormântul de inhumație 20 de la Dubník (Bujna 1989, p. 269-270), mormântul de incinerare 217 de la Malé Kosihy (Jakab 1995, p. 192), mormântul de inhumație 129 de la Maňa (Benadik 1978, p. 390; Benadik 1983, p. 60, Abb. 14), mormântul de incinerare LT 5 de la Zvonimirovo (Dizdar 2004, p. 50; Dizdar 2013, p. 38; Šlaus - Novak 2013, p. 516) sau mormântul de inhumație 114 de la Mannersdorf (Ramsl 2011, Abb. 12).

În unele morminte alături de copii au fost înmormântați bărbați adulți. Este cazul mormântului de inhumație 60 de la Mannersdorf, unde alături de copilul de 4-5 ani a fost descoperit scheletul unui bărbat de 19-25 ani (Ramsl 2011, p. 54-55). La Szeged-Kiskundorozsma, în mormântul de inhumație 39, alături de copilul de 4-5 ani era un bărbat de 35-39 ani (Pilling - Ujvári 2012, p. 223). În mormântul de incinerare 62 de la Mátraszőlős era înmormântat un războinic și un copil de aproximativ un an (Almássy 2012, p. 134). În mormintele 2 și 3 de la Jászberény, la nivel diferit se afla scheletul unui bărbat și, deasupra, al unui copil (Kaposvári 1969, p. 178). La Kóny este menționat un alt caz de înmormântare a unui copil alături de un bărbat (Tóth 2015, p. 4), un bărbat și un copil fiind identificat și în mormântul de inhumație 2 de la Dubník (Bujna 1989, p. 251). În mormântul de incinerare LT 11 de la Zvonimirovo un războinic a fost înmormântat cu un copil (probabil fată) de 8-14 ani (Dizdar 2004), iar în mormântul de incinerare LT 12 se aflau doi copii și un bărbat (Šlaus - Novak 2013, p. 517).

În cazurile înmormântărilor duble cu copii oasele celor doi defuncți apar de cele mai multe ori în aceeași grămadă, indicând incinerarea laolaltă a celor doi dar și statutul aparte al copiilor în societate (Dizdar 2013, p. 38; Dizdar 2016, p. 305). Astfel, în necropola de la Zvonimirovo s-a putut observa că cei mai tineri membri ai comunității înmormântați individual aveau 12-13 ani – considerată vârsta de maturizare socială la care adolescenții deveneau membri deplin ai comunității –, copii mai tineri fiind înmormântați întotdeauna împreună

cu un adult (Dizdar 2013, p. 41; Dizdar 2016, p. 305-307). La Szentlőrinc, în toate mormintele duble în care erau și copii, aceștia aveau vârsta sub 12 ani (Jerem 1968, p. 167).

În alte cimitire însă apar și morminte individuale de nou născuți și de copii, de exemplu la Szeged-Kiskundorozsma (Pilling - Ujvári 2012, fig. 3), Tiszavasvári (Almássy 1998, p. 59), Jászberény (Kaposvári 1969, p. 180, 184, 193-194), Mátraszőlős (Almássy 2012, p. 105), Hegyfalu (Balázs *et alii* 2015, Tóth 2015), Ménfőcsanak (Tóth 2015), Gencsapáti (Ilon-Nagy 2010, p. 84), Magyarszerdahely (Horváth 1979, p. 11), Hévíz (Horváth *et alii* 1987, p. 77, fig. 12), Keszthely-*Felső Dobogó* (Horváth *et alii* 1987, p. 80-81, fig. 17), Borsosgyőr (Mithay 1966, p. 59) sau Malé Kosihy (Jakab 1995, p.188).

Alteori, doi copii au fost așezați în aceeași groapă, precum în mormântul de incinerare 1139 de la Ludas (Tankó 2012, p. 215, fig. 213, Tankó - Tankó 2012, p. 252), în mormântul de înhumare STR 1380 de la Ménfőcsanak (Tóth 2015, p. 15, 4. kép) sau mormântul de incinerare 28 de la Malé Kosihy (Jakab 1995, p. 185) și poate și în cazurile mormintele de incinerare 28 și 31 de la Mátraszőlős (Almássy 2012, p. 100, 102).

Sunt cazuri când două femei au fost înmormântate în aceeași groapă, cum ar fi mormântul de incinerare 711 de la Ludas (Tankó 2012, p. 215, fig. 213; Tankó - Tankó 2012, p. 252), mormântul de înhumare 21-22 de la Szentlőrinc (Jerem 1968, p. 164, 175), mormântul de înhumare 9 de la Dubník (Bujna 1989, p. 255-256, Abb. 12), sau, la extremitatea vestică a Bazinului Carpatic, mormintele de înhumare 10 și 74 de la Mannersdorf (Ramsl 2011, p. 38-41, 56-57, Abb. 12; 39) și mormântul de incinerare LT 103 de la Zvonimirovo (Dizdar 2016, p. 305, fig. 14).

Alteori doi bărbați adulți se aflau în același mormânt, precum cei din mormântul de înhumare 48 și 70 de la Szeged-Kiskundorozsma, unde cei doi războinici au fost înmormântați la adâncime diferită, cu capul în direcție opusă (Pilling - Ujvári 2012, p. 224-225). În mormântul de incinerare LT 7 de la Zvonimirovo au fost înmormântați doi războinici (Dizdar 2016, p. 305), la fel și în mormântul de incinerare 11 de la Szabadi (Horváth - Németh 2011, p. 21).

În mormintele duble de incinerare aparținând unor adulți de la Ludas, Szabadi, Zvonimirovo și Brežice s-a observat că aceștia au fost grupați separat, indicând incinerarea lor pe ruguri diferite (Dizdar 2004, p. 48; Jovanović 2007, p. 17-18, fig. 8; Horváth - Németh 2011, p. 20;

Tankó 2012, p. 215, fig. 213; Dizdar 2013, p. 38; Dizdar 2016, p. 305), dar există și cazuri de incinerări colective, precum în cazul mormântului triplu LT 12 de la Zvonimirovo (Dizdar 2013, p. 39; Dizdar 2016, p. 305).

Morminte duble de adulți cu sex diferit și rit funerar identic sunt cunoscute din mai multe cimitire din Bazinul Carpatic. La Ludas în mormântul 1009, din LT B2b, un bărbat și o femeie au fost incinerati separat (Tankó 2012, p. 215, fig. 213). În mormintele duble de incineratie LT 43, LT 46 și LT 47 de la Zvonimirovo au fost identificați câte un războinic și o femeie (Dizdar 2004, p. 48, 50). În mormântul de incineratie 5 de la Dobova se afla un războinic și o femeie, pe când în mormântul 10 din același cimitir alături de resturile incinerate ale unui bărbat și unei femei se aflau și oasele calcinate ale unui copil (Hincak - Guštin 2011, p. 242). În mormântul de inhumație din complexul 912 de la Gencsapáti se afla un bărbat de 16-18 ani și o femeie de 10-18 ani, fără inventar funerar (Ilon - Nagy 2010, p. 87, 29. á.). La Szentlőrinc, în mormântul de inhumație 3, un bărbat și o femeie se aflau alături, analizele antropologice indicând că aceștia erau frați sau chiar gemeni (Jerem 1968, p. 161, 175). La fel și în mormântul 28 de la Maňa, din LT B2, se aflau două schelete alăturate, unul cu podoabe feminine și altul cu arme și accesorii de port masculine. În același cimitir, în mormântul 14, scheletul bărbatului se afla deasupra femeii, iar în mormântul 93 invers, mormântul feminin suprapunea cel masculin (Benadik 1978, p. 389-390, Abb. 7/1; 8/1; Benadik 1983, p. 18-19, 24-25, 45, Abb. 4-5; 9).

În mai multe cimitire au fost și cazuri, precum cele de la Fântânele, când din diferite motive nu s-a putut stabili sexul ambilor defuncți. Astfel nu s-a putut defini sexul celor doi adulți din mormântul de incineratie KE 55 de la Hegyfalú (Balázs *et alii* 2015, p. 3; Tóth 2015, p. 8). În mormântul de inhumație 4 de la Ménfőcsanak se aflau la adâncimi diferite un războinic (pe fundul gropii) și un alt adult, pe când în mormântul de inhumație nr. 10 doi adulți se aflau alături, dintre care unul în poziție chirchită (Uzsoki 1970, p. 17, 36, 4-8; 17. á.). La Borsosgyőr, în două sau trei morminte de inhumație, grav afectate de lucrările din viticultură, scheletele se aflau la adâncimi diferite (Mithay 1966, p. 58-59, 61). În mormintele de inhumație 58 și 59 de la Bajč-Vlkanovo cei doi adulți se aflau alături (Benadik 1963, p. 342).

În cazul mormintelor 154/155 de la Pișcolt, datate în LT C1, într-o groapă de 1.95 × 1.20 m și la adâncimea de 1.10 m se aflau resturile incinerate ale unui războinic, împreună cu arme, podoabe și vase,

suprapus parțial la 0.53 m de la nivelul actual de un schelet cu un obiect de fier neidentificat (Németi 1992, p. 97-98, fig. 27). Din păcate, în cazul acestui cimitir nu s-au efectuat încă analize antropologice, prin urmare nu se știe dacă cel de al doilea schelet aparținea unui bărbat sau unei femei. Este interesant însă că în estul Bazinului Carpatic acest fenomen este întâlnit și în perioada următoare (sec 2 BC – 1 AD), de exemplu la Hunedoara-Grădina Castelului, unde în M13a/C18 și M16a/C30 pe fundul gropii au fost așezate resturi incinerate, iar deasupra lor au fost găsite schelete de copii (Kelemen *et alii* 2012, p. 414, 417). Morminte duble cu rit diferit sunt menționate și pentru perioada grupului Alföld din prima epocă a fierului de pe teritoriul Ungariei (Hellebrandt 1988, p. 109; Hellebrandt 1999, p. 233).

Morminte cu rit funerar diferit apar și în nordul Ungariei. Din păcate – de cele mai multe ori din cauze similare celor de la Fântânele (cantitatea mică a oaselor incinerate) – în nici un caz nu s-a stabilit sexul ambilor defuncți. O situație interesantă este consemnată în cazul mormintelor 3, 5 și 7 de la Vác-Kavicsbánya, unde mormântul superior nr. 3 era inhumație în poziție chirchită, mormântul intermediar era inhumație în poziție întinsă pe spate, iar mormântul inferior era incinerație (Hellebrandt 1999, p. 57-58, 98). Din păcate însă nici în acest caz nu se cunoaște sexul defuncților. Gropile celor trei morminte nu se suprapuneau în totalitate, deci mai mult ca sigur ele au fost săpate la momente diferite. Un alt caz de suprapunere în acest cimitir a fost documentat la mormintele de inhumație 29 (nivel superior) și de incinerație nr. 31 (nivel inferior). Sub mormântul de incinerație 40 al unui războinic se afla unul de inhumație, în cazul căruia nu s-a putut stabili sexul (Hellebrandt 1999, p. 98). La Penc-Bokhegy un mormânt de incinerație, cu un vârf de lance, era suprapus de un alt mormânt de inhumație (Hellebrandt 1999, p. 98).

Până în prezent nu ne sunt cunoscute morminte duble de adulți cu sex diferit și rit funerar diferit, deși unele dintre mormintele din Bazinul Carpatic prezentate mai sus ar putea face parte din această categorie (de exemplu mormântul 46/46A de la Fântânele).

În privința ritului funerar al mormintelor duble se poate observa o diversitate a obiceiurilor, dintre care un aspect interesant este poziția celor doi defuncți. De cele mai multe ori aceștia erau alături, dar sunt și cazuri când mormintele sunt suprapuse. Astfel, la Pișcolt scheletul de adult suprapunea resturile incinerate ale unui războinic (Németi 1992, p. 97-98,

fig. 27). La Szentlőrinc, în mormântul 35-36 copilul (băiatul?) era suprapus de mormântul feminin (Jerem 1968, p. 167, 175). În unele cazuri observațiile de teren indică înmormântarea simultană a celor doi indivizi. Alteori s-a putut constata succesiunea în timp a mormintelor, care deranjau sau suprapuneau doar parțial înmormântările mai vechi. Sunt cazuri când suprapunerile ulterioare (uneori cu rit diferit) nu țin cont de mormântul anterior și-l deranjează pe acesta, precum în cazul cimitirului de la Ménfőcsanak (Vaday 2006, p. 598-601, 4. ábra).

În cazuri precum mormintele 27/27A și 46/46A de la Fântânele-Dealului Iușului / La Gâța, când există o succesiune verticală a depunerilor, ar fi la îndemână a presupune că mormântul este familial-matrimonial. Dar în acest cimitir, ca de altfel în toate celelalte cimitire din a doua epocă a fierului, majoritatea mormintelor sunt înmormântări individuale, indicând înmormântarea membrilor familiilor și faptul că nu s-a recurs la redeschiderea mormântului pentru a așeza membrii aceleiași familii împreună. În cadrul analizei cimitirului de la Zvonimirovo, M. Dizdar a presupus că acele morminte în care se găsesc adulți de sex diferit, printre care și un războinic, ar putea fi cazuri de *sati*, sinucidere sau sacrificare voită, menționat și de Caesar în *De bello gallico* (Dizdar 2004, p. 48-50; Dizdar 2013, p. 39; Dizdar 2016, p. 306). Această presupunere nu se poate aplica însă mormintelor duble cu adulți de sex identic, în special celor în care se aflau doi războinici. Pe de altă parte, ne-am așteptat ca într-o comunitate toți războinicii să fie înmormântați cu o femeie, dar un asemenea obicei nu se observă nici la Zvonimirovo. Apoi, în cazul de la Fântânele inventarul adultului masculin indică un războinic doar prin prezența lanțului de spadă, dar lipsa spadei sau a altor arme sugerează un membru al comunității cu un statut aparent nu foarte special.

Analizând celălalt cimitir La Tène de la Fântânele, cel de la *Dâmbu Popii*, A. Rustoiu (2016b, p. 240-241) a ajuns la concluzia că mormintele sunt grupate pe clanuri și chiar evoluția spațială a necropolei a fost influențată de soarta și rolul social al acestor grupuri de familii. Aceeași grupare familială a fost constatată și la Magyarszerdahely (Horváth 1979, p. 64), iar la Muhi și Vác se poate observa gruparea mormintelor în jurul unor războinici (Hellebrandt 1999, p. 98-102, 233, fig. 173), pe când la Mannersdorf complexele funerare se grupează în jurul unor morminte de femei (Ramsl 2011, p. 210-211). În regiunile central europene se cunosc și cimitire cu sectoare separate pentru femei, bărbați și copii (Kaenel - Müller 1991, p. 256).

Se poate deci constata că și în Bazinului Carpatic în organizarea spațiului funerar familia și statutul social al războinicului în societate joacă un rol central. Apartenența la clan și legăturile matrimoniale sunt reflectate în organizarea spațială a cimitirelor, mormintele în sine însă sunt capsule de sine stătătoare, care în primul rând identifică și caracterizează individul și doar în al doilea rând comunitatea. De aceea credem că mormintele duble, un fenomen mai degrabă „deviant” și nicidecum general – trebuie privite și interpretate distinct.

Pe baza vârstei defuncțiilor, mormintele duble pot fi împărțite în două mari categorii: cea a mormintelor de copii cu adulți sau a doi copii și mormintele a doi adulți. Așa cum s-a văzut, între cele două grupuri există și diferențe în ritualul incinerării, decedații din prima categorie fiind incinerați în cele mai multe cazuri pe rug comun, pe când în cazurile mormintelor a doi adulți aceștia au fost incinerați pe ruguri diferite.

În primul caz, cel al mormintelor de copii cu adulți, se încadrează și mormintele cu noi născuți și cele în care copilul avea vârsta sub 6 luni. În aceste cazuri, pe lângă posibilele complicații din timpul nașterii care puteau cauza decesul mamei (hemoliza, infecții, travaliu obstrucțional) se poate presupune și sacrificarea nou născutului în cazul decesului mamei în timpul nașterii, sau mai există și posibilitatea unei morți nenaturale a ambilor. Pentru mormintele cu copii mai mari, care nu se încadrează deja la complicațiile postnatale, se pune întrebarea: este vorba de moartea concomitentă a copilului și adultului, adultul a fost sacrificat / s-a sacrificat din cauza morții copilului sau copilul a fost sacrificat din cauza morții adultului?

În cazul cimitirului de la Zvonimirovo, unde copii cu vârstă sub 12-13 ani au fost înmormântați alături de adulți, s-a presupus că aceasta era vârsta de maturizare socială la care adolescenții deveneau membri deplin ai comunității (Dizdar 2013, p. 41; Dizdar 2016, p. 305-307) și prin urmare puteau fi înmormântați singuri. Având în vedere că în Bazinul Carpatic nu toți copii sub această vârstă au fost înmormântați cu adulți, și prin urmare nu toți copii au fost însoțiți de adulți în viața de apoi, și mai sunt și morminte individuale de copii, suntem dispuși să credem că aceste morminte reflectă cazuri de moarte simultană a membrului adult și juvenil al familiei. La fel de bine există însă și posibilitatea ca aceste morminte să reprezinte cazuri de neasumare a creșterii minorilor rămași orfani și sacrificarea acestora de către comunitate în urma decesului părinților, comunitatea nedorind sau fiind

incapabilă să-și asume creșterea lor. Prin urmare nu adultul este cel care este sacrificat cu ocazia morții unui copil care nu a ajuns la vârsta de maturitate socială, ci din contră, minorul orfan.

În cazul mormintelor de adulți, chiar dacă nu excludem posibilitatea ca femeile să fi urmat benevol războinicul în lumea de apoi, credem că această ipoteză nu este susținută de analiza social-antropologică a cimitirelor, și nici de mormintele în care sunt înmormântate persoane de același sex. În mormântarea a doi adulți împreună din cauza morții concomitente – fără a exclude asemenea cazuri – este interpretabilă datorită mormintelor suprapuse, în unele cazuri fiind documentată posterioritatea celei de a doua înmormântări, unele, așa cum reiese din stratigrafia și inventarul lor, fiind deschise chiar după decenii (Vaday 2006, p. 598-601, 4. ábra).

Un indiciu pentru aceste morminte duble sunt furnizate de observațiile antropologice și biochimice făcute în cazul mormintelor duble de adulți de la Szentlőrinc unde vârsta, caracteristicile anatomice și chiar grupa sanguină a persoanelor din mormintele duble era identică, astfel s-a considerat că cei doi adulți de sex diferit din mormântul 3 și cei doi de sex identic (femei) din mormântul 21-22 erau gemeni (Jerem 1968, p. 161, 175). Cazul de hipoplazie dentară din mormântul 46 de la Fântânele-Dealul Iușului / *La Gâța*, posibil indicator printre altele a nașterii premature, adesea întâlnită în cazul gemenilor, poate fi considerat un alt indiciu în acest sens. Poate că acest fenomen biologic printr-o variantă mitologică celtică a Dioscurilor² a fost cel care a subscris organizarea internă a cimitirelor din această perioadă din Bazinul Carpatic, creând fenomenul deviant al mormintelor duble celtice în cadrul comunităților La Tène cu ritualuri funerare variate și regionale, dar aparent cu concepții transcendente și metafizice comune.

² „... celții care locuiesc pe malurile Oceanului, slăvesc – dintre zei – mai ales pe Dioscuri; mai există la celți și o tradiție potrivit căreia, din vremuri străvechi, Dioscurii au venit acolo străbătând Oceanul.” (Diodor din Sicilia: Biblioteca istorică, 4.56.4).

LATE IRON AGE DOUBLE BURIALS IN THE CARPATHIAN BASIN*

SÁNDOR BERECKI (TÂRGU MUREŞ – ROMANIA),
DAN-LUCIAN VAIDA (NĂSĂUD - ROMANIA)

Keywords: Late Iron Age; Fântânele; double burials; superimposed graves.

Abstract. During the second half of the fourth century BC the eastern part of the Carpathian Basin was colonized by groups of population set out from Central Europe. While in this region the newly established settlements from the fourth-second centuries BC reveal an agrarian world, the cemeteries of the period indicate a more complex society with well-defined representation of individual and collective identity through the structure, inventory and funerary rite of the graves.

Placed in a landscape with numerous early and middle La Tène sites, the Late Iron Age cemetery from Fântânele-Dealul Iuşului / La Gâta has been systematically investigated since 1999. Starting from a burial discovered in 2007 (grave 27) and another in 2014 (grave 46), the present paper brings into discussion the ‘deviant’ funerary custom of the double burials during the Late Iron Age cemeteries from the Carpathian Basin.

The diversity of the Celtic funerary practices from the Carpathian Basin is reflected by the differences of the funerary customs or the multiple combinations of grave inventories. Several elements of the Celtic burials – among which the practice of cremation and inhumation by the same community or the deposition of bent or unbent weapons in the graves – document the heterogeneous individual and collective concepts connected to the afterlife and the flexible, permissive rules allowing to the organizers of the funerary service to introduce particular or innovative rituals.

* This paper was supported by the János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences granted to S. Berecki. This work was supported by a grant of Ministry of Research and Innovation, CNCS-UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2016-0353, within PNCDI III.

In this diversified context of the Late Iron Age funerary customs each of the double or multiple burials from the 4th and 2nd century cemeteries in the Carpathian Basin represent a particular case, in which the characteristic and general elements of the Celtic burial customs appear in a unique context. Despite their individual and unusual character their presence in a vast area – which due to two graves from Fântânele-*Dealul Iușului/La Gâța* expands eastwards to Transylvania – urges us to look for connections between them.

The superimposed cremation graves 27/27A from Fântânele-*Dealul Iușului/La Gâța* were discovered in 2007. The cremated remains and inventories were found at two different depths. The bones from the upper grave appeared at 0.55 m from the present surface and they were spread around in a presumably circular pit. From the grave inventory only the fragments of a handmade vessel were preserved. At 0.30 m below this burial the cremated remains and the inventory of another grave were found. Surrounded by two wheel-made and two handmade vessels the bones were placed in the centre of a pit. According to the anthropological analyses the bones were burned at a temperature ranging from 525 to 645°C. Since in grave 27 only 55 grams of burned bones were placed with identifiable dimensions ranging between 5 and 28 mm, the sex of the adult person could not be defined. In the case of the grave 27A the 270 gram of 5 to 35 mm long bones probably belonged to an adult male person¹.

In the superimposed bi-ritual graves 46/46A, discovered in 2014, the skull of a poorly preserved skeleton, from which only approximately half of the bones could be collected, was placed towards south-east. The skeleton was laid down on his back with the hands on the pelvis was found at the depth of 0.80 m from the present surface in a more-or-less rectangular-shaped grave pit with rounded corners. According to the anthropological analysis the grave belonged to a 35 to 50 years old, short (only 1.58 m tall) man, with heavily worn teeth, without caries but affected by tartar, and with enamel hypoplasia, an indicator of childhood chronic disease, nutritional deficiencies or preterm birth. The inventory of the grave consisted of an iron sword chain placed on the pelvis of the body. In the fill of the pit a chipped stone nucleus was also identified.

¹ The anthropological analyses were made by Szilárd-Sándor Gál from Mureș County Museum.

In the same grave pit, without exceeding its limits, 0.40 m below the skeleton the cremated remains of an adult person were discovered. Due to the small amount of bones (only 100 grams, approximately 10% of a burned human body) and their fragmentation (the length of bones varied between 5 to 55 mm), the sex of the person could not be defined. The surface and colour of the bones indicate a burning at a temperature of approximately 400-525°C.

The grave inventory consisted of two iron brooches, one found among the burned bones and the other nearby, towards the east. The food offering made up of fowl and possible ovine bones with cut marks on their surface (on the cortical layer) was placed to the north from the cremated human bones. A small iron knife was found somewhat isolated, eastwards from the rest of the inventory. Another extremely corroded and as such undefined iron object was found among the cremated bones, as well as several potshards from at least two wheel-made vessels. The broken pottery indicated the disturbance of the lower grave during the digging of the one overlapping it. However, taking into consideration the exact superposition of the two graves it is obvious that their overlapping was not incidental and the placement of the two bodies in different times in the same pit at different depths was a deliberate act.

The short stature of the male person from the inhumation grave 46 is rather close to the stature of women from this period, as indicated by the analysis of the female grave 951 from Ludas (Tankó 2012, p. 210) or two other female graves from Hegyfalú (Balázs *et alii* 2015, p. 7), while the average height of men at Brežice-*Sejmišče* varied between 1.60 and 1.70 m (Hincak-Guštin 2011, p. 244).

In the fill of grave 46A a chipped stone nucleus was unearthed which probably incidentally ended up in the grave, although chipped stone objects occur also in other La Tène graves, for example in the inhumation grave 48 from Szeged-Kiskundorozsma (Pilling - Ujvári 2012, p. 224), inhumation grave 21 from Tiszavasvári (Almássy 1998, p. 61) or inhumation grave 316 from Ordacsehi-*Kécsimező* (Honti *et alii* 2007, p. 65, XXII. t./1).

In the cremation grave 46A only 10% of the burned human bones were placed. The bones were highly fragmented, similar to the ones found in the cemetery at Ludas, where the average length of the bones was 10 mm and their total weight rarely went above 400 grams (Tankó 2012, p. 212). Likewise, at Mátraszőlős (Almássy 2012) and Hegyfalú (Balázs *et alii* 2015) the weight of the cremated bones was below 30 grams. The

temperature of 400-645°C in the case of the cremation graves from Fântânele is average, at Ludas, in most cases it was 200°C (Tankó 2012, p. 212), between 200 and 800°C at Hegyfalú (Balázs *et alii* 2015, p. 7), 400-600°C at Zvonimirovo (Šlaus-Novak 2013, p. 518), and 250-600°C sometimes even 700-900°C at Dobova (Hincak-Guštin 2011, p. 250).

In the eastern part of the Carpathian Basin double burials are known only from Pişcolt, while their number is considerably larger at the level of the entire Carpathian Basin. In Transylvania several adjoining graves with bodies placed side by side are known, some of them even with interesting stone structures, like graves Cx.59a-b and Cx.60a-b from Gâmbaş (Bălan *et alii* 2015, p. 141) or with rectangular ditch enclosures like the graves Cx.14A and 14B from Viştea (Cociş *et alii* 2015, 581), and the graves Cx.23 and 54 from Gâmbaş (Bălan *et alii* 2015, 140). However, in all these cases each grave had a separate pit. In the absence of anthropological analyses it cannot be excluded that some of the cremation graves were such double or multiple burials, as in the case of several cemeteries from the central and western part of the Carpathian Basin, where such information is accessible: Ludas (Tankó 2012, Tankó-Tankó 2012), Szeged-Kiskudorozsma (Pilling-Ujvári 2012), Mátraszőlős (Almássy 2012), Ordacsehi-Kécsimező (Honti *et alii* 2007, p. 62; Zoffmann 2012), Hegyfalú (Balázs *et alii* 2015; Tóth 2015), Malé Kosihy (Jakab 1995), Zvonimirovo (Dizdar 2004; Dizdar 2013, p. 38-40), Dobova, Brežice (Hincak-Guštin 2011), Mannersdorf (Ramsl 2011) etc.

Sometimes the character of the funerary inventory was interpreted as an indication for double burials, like in the case of the warrior with a female belt from Ciumeşti (Rustoiu 2008, p. 20) or grave 1 from Remetea Mare (Rustoiu 2016, 339, Tab. 1). However, a specifically female or male object in the grave inventory of an individual of the opposite sex – like any object from a grave – does not necessarily mean the burial of its owner, since it can be a parting gift of a participant at the funerary, as it was presumed in the case of the glass bracelet considered a female jewellery in the double burial of the warriors from Szabadi, Hungary (Horváth-Németh 2011, p. 22).

In the cemeteries from the Carpathian Basin a high number of double burials of an adult female and a child could be observed. It is the case of a number of robbed inhumation graves, such as 40 and grave 58 in Szeged-Kiskudorozsma (Pilling-Ujvári 2012, p. 223-225), the inhumation grave 32 in Muhi (Hellebrandt 1999, p. 223, 233, fig. 173, grave with uncertain chronology), the cremation graves 686, 699, 725, 1051 and

1267 in Ludas (Tankó 2012, fig. 213; Tankó-Tankó 2012, p. 252; in one case the sex could not be defined), the cremation graves 47, 56 and 59 in Mátraszőlős (Almássy 2012, p. 119, 128, 132; in the case of grave 59 the sex of the adult could not be defined), the cremation grave 158 from Budapest-Csepel Island (Horváth 2016, pl. 9/2), the inhumation graves 35-36, 42 and 67 in Szentlőrinc (Jerem 1968, p. 175), the LT C1 inhumation grave in Tatabánya (A. Pál 1997, p. 129), the inhumation grave 20 in Dubník (Bujna 1989, p. 269-270), cremation grave 217 in Malé Kosihy (Jakab 1995, p. 192), the inhumation grave 129 in Maňa (Benadik 1978, p. 390; Benadik 1983, p. 60, Abb. 14), the cremation grave LT 5 in Zvonimirovo (Dizdar 2004, p. 50; Dizdar 2013, p. 38; Šlaus-Novak 2013, p. 516) or the inhumation grave 114 in Mannersdorf (Ramsl 2011, Abb. 12).

Sometimes children were buried together with adult men. In the case of the inhumation grave 60 from Mannersdorf a 4-5 year old child was found together with a 19-25 year old man (Ramsl 2011, p. 54-55). In the inhumation grave 39 from Szeged-Kiskundorozsma a 4-5 – year-old child was buried together with a 35-39 year old man (Pilling-Ujvári 2012, p. 223). In grave 32 from Mátraszőlős an approximately one year old child was found in the grave of a warrior (Almássy 2012, p. 134). In the graves 2 and 3 from Jászberény at different depths the skeleton of a man and above it the skeleton of a child were discovered (Kaposvári 1969, p. 178). At Kóny another case of a child burial with a man is mentioned (Tóth 2015, p. 4). A man and a child were also identified in the inhumation grave 2 from Dubník (Bujna 1989, p. 251). In the cremation grave LT 11 from Zvonimirovo an 8-14 year old child (probably a girl) was buried together with a warrior (Dizdar 2004), while in cremation grave LT 12 two children were inhumed with a man (Šlaus-Novak 2013, p. 517).

In most of the cases, the cremated remains of the adult and the child were placed mixed in a single small heap, indicating the cremation of the two bodies at the same time, and also the special social status of children (Dizdar 2013, p. 38; Dizdar 2016, p. 305). In the Zvonimirovo cemetery it could be observed that the youngest members of the community buried individually were at least 12 or 13 years old – considered the age of social maturation, when adolescents became full members of the community – while the younger children were always buried together with an adult (Dizdar 2013, p. 41; Dizdar 2016, p. 305-

307). At Szentlőrinc in all double graves with children these had less than 12 years old (Jerem 1968, p. 167).

Yet, in other cemeteries from the Carpathian Basin there are several individual graves of neonates and infants, for example at Szeged–Kiskundorozsma (Pilling-Ujvári 2012, fig. 3), Tiszavasvári (Almássy 1998, p. 59), Jászberény (Kaposvári 1969, p. 180, 184, 193–194), Mátraszőlős (Almássy 2012, p. 105), Hegyfalú (Balázs *et alii* 2015, Tóth 2015), Ménfőcsanak (Tóth 2015), Gencsapáti (Ilon-Nagy 2010, p. 84), Magyarszerdahely (Horváth 1979, p. 11), Hévíz (Horváth *et alii* 1987, p. 77, fig. 12), Keszthely-*Felső Dobogó* (Horváth *et alii* 1987, p. 80–81, fig. 17), Borsosgyőr (Mithay 1966, p. 59) or Malé Kosihy (Jakab 1995, p. 188).

Other times two children were found in the same grave, like in the cremation grave 1139 from Ludas (Tankó 2012, p. 215, fig. 213, Tankó-Tankó 2012, p. 252), in the inhumation grave STR 1380 from Ménfőcsanak (Tóth 2015, p. 15, 4. kép), the cremation grave 28 from Malé Kosihy (Jakab 1995, p. 185) and maybe also in the cremation graves 28, and 31 from Mátraszőlős (Almássy 2012, p. 100, 102).

In some cases two women were inhumed together, like in the case of cremation grave 711 from Ludas (Tankó 2012, p. 215, fig. 213; Tankó-Tankó 2012, p. 252), inhumation grave 21–22 from Szentlőrinc (Jerem 1968, p. 164, 175), inhumation grave 9 from Dubník (Bujna 1989, p. 255–256, Abb. 12) or at the western margin of the Carpathian Basin, inhumation graves 10 and 74 from Mannersdorf (Ramsl 2011, p. 38–41, 56–57, Abb. 12; 39), and the cremation grave LT 103 from Zvonimirovo (Dizdar 2016, p. 305, fig. 14).

Other times two men shared the same grave, like in the inhumation graves 48 and 70 from Szeged-Kiskundorozsma, where two warriors were buried at different depths with their heads in the opposite direction (Pilling-Ujvári 2012, p. 224–225). In the cremation grave LT 7 from Zvonimirovo two warriors were buried together (Dizdar 2016, p. 305), as well as in the cremation grave 11 from Szabadi (Horváth-Németh 2011, p. 21).

In the cremation graves of two adults from Ludas, Szabadi, Zvonimirovo or Brežice it was observed that two heaps of bones were placed separately which meant that the cremation took place on different pyres (Dizdar 2004, p. 48; Jovanović 2007, p. 17–18, fig. 8; Horváth-Németh 2011, p. 20; Tankó 2012, p. 215, fig. 213; Dizdar 2013, p. 38; Dizdar 2016, p. 305). However, there are also cases of collective

cremations like in the case of the triple cremation grave LT 12 Zvonimirovo (Dizdar 2013, p. 39; Dizdar 2016, p. 305).

Double graves of different sex adults and identical funerary rite are known from several cemeteries from the Carpathian Basin. In the LT B2b cremation grave 1009 from Ludas a man and a woman were cremated on separate pyres (Tankó 2012, p. 215, fig. 213). In the double cremation graves LT 43, LT 46 and LT 47 from Zvonimirovo warriors were buried together with women (Dizdar 2004, p. 48, 50). In cremation grave 5 from Dobova a warrior and a woman were buried, while in grave 10 from the same cemetery together with the cremated remains of a man and a woman the remains of a child were found (Hincak-Guštin 2011, p. 242). In inhumation grave 912 from Gencsapáti a 16-18 year old man and a 10-18 year old woman were found, without any grave inventory (Ilon – Nagy 2010, p. 87, 29. á.). At Szentlőrinc, in the inhumation grave 3 a male and a female were found side by side, and according to the anthropological analysis they were siblings or perhaps even twins (Jerem 1968, p. 161, 175). In the LT B2 inhumation grave 28 from Maňa two skeletons were unearthed side by side, one with specific female jewellery and the other with weapons and male accessories. In the same cemetery, in grave 14, a male skeleton was found above a female one, while in grave 93 exactly the opposite positioning appeared, the female skeleton was placed above the male one (Benadik 1978, p. 389-390, Abb. 7/1; 8/1; Benadik 1983, p. 18-19, 24-25, 45, Abb. 4-5; 9).

In several cemeteries, as in the case of Fântânele, for several reasons the sex of both buried persons could not be determined. For example, the sex of the two adults from the cremation grave KE 55 from Hegyfalú could not be determined (Balázs *et alii* 2015, p. 3; Tóth 2015, p. 8). In the inhumation grave 4 from Ménfőcsanak a warrior was placed on the bottom of a grave pit while another adult skeleton was found above it. In the inhumation grave 10 from the same cemetery two adults were placed side by side, one of them in a contracted position (Uzsoki 1970, p. 17, 36, 4-8; 17. á.). At Borsosgyőr, in two or three inhumation graves, damaged by viticulture, the skeletons were found at different depths (Mithay 1966, p. 58-59, 61). In the inhumation graves 58 and 59 from Bajč-Vlkanovo two adults were placed side by side (Benadik 1963, p. 342).

At Pişcolt, in the LT C1 graves 154/155, at a depth of 1.10 m the cremated bones of a warrior were found together with his weapons, jewelry and pottery, while above his grave, at a depth of 0.53 m from the

present surface another adult burial with an undetermined iron object partially overlapped this grave (Németi 1992, p. 97-98, fig. 27). Unfortunately, anthropological determinations have not been done for this cemetery, therefore the sex of the upper burial is unknown. It is interesting however, that in the eastern part of the Carpathian Basin this phenomena is also encountered in the following centuries (2nd c. BC – 1st c. AD), for example at Hunedoara-*Grădina Castelului*, where in M13a/C18 and M16a/C30 on the bottom of a pit cremated human bones were found, overlapped by skeletons of children (Kelemen *et alii* 2012, p. 414, 417). Double burials with different funerary rites are also mentioned for the Early Iron Age Alföld group in Hungary (Hellebrandt 1988, p. 109; Hellebrandt 1999, p. 233).

Double graves with different funerary rites appear in northern Hungary. Alas – in most of the cases for the same reason as at Fântânele (i.e. the small quantity of cremated bones) – the sex of both persons could not be determined. An interesting situation was observed in the case of graves 3, 5, and 7 from Vác-*Kavicsbánya*, where the rite of the upper grave 3 was inhumation in a contracted position, the intermediary grave 5 was inhumation with extended skeleton, and the lower grave 7 was cremation (Hellebrandt 1999, p. 57-58, 98). Unfortunately, however, the sex of the three buried persons is not known. The three grave pits did not overlap each other accurately, therefore most likely the burials took place at different times. Another case of superimposed burials from this cemetery is the inhumation grave 29 (above) and cremation grave 31 (below). Under cremation grave 40 of a warrior an inhumation grave of a person, whose sex could not be defined, was unearthed (Hellebrandt 1999, p. 98). At Penc-*Bokhegy* a cremation grave with a spearhead was overlapped by an inhumation grave (Hellebrandt 1999, p. 98).

Up until nowadays double burials of adults of different sex and different funerary rite are not known, though some of the graves from the Carpathian Basin mentioned earlier (for example grave 46/46A from Fântânele) might belong to this category.

In the case of the double burials' funerary rite the diversity of the customs can be observed, an interesting aspect of which is the position of the two bodies. In most cases these were placed side by side, but sometimes they were superimposed, like in the double burial from Pișcolt, where an adult was placed above a warrior (Németi 1992, 97–98, fig. 27), or grave 35–36 from Szentlőrinc, where a child (boy?) was buried under the mother (Jerem 1968, 167, 175). Sometimes, field observations

indicated the simultaneous burial of two persons. Other times the temporary succession of the graves could be observed, with cases of disturbance or partial overlapping of the burials or their enclosure, as in the case of Ménfőcsanak (Vaday 2006, 598–601, 4. ábra).

In the cases, when a vertical succession of the burials appear like the graves 27/27A and 46/46A from Fântânele–Dealului Iușului/*La Gâța* one could presume that the double burial had a familial or matrimonial character. Yet, in this cemetery, as well as in all other Late Iron Age cemeteries the majority of the graves were individual burials which indicated that usually the members of a family were not buried in one pit, and graves were rarely reopened to bury other family members in the same place. Marko Dizdar analyzed the cremation cemetery in Zvonimirovo and presumed that the graves with persons of different sex, among which one was a warrior, could perhaps be cases of *sati*, meaning a grief-induced suicide or self-immolation, also mentioned by Caesar in *De bello gallico* (Dizdar 2004, p. 48–50; Dizdar 2013, p. 39; Dizdar 2016, p. 306). Still, this assumption cannot be applied to the double graves of two women or two men, especially not for those of two warriors. Then, one would expect that in a community practicing *sati* all warriors would be buried with a woman or male follower, though this custom cannot be applied for the Zvonimirovo cemetery either. Furthermore, at Fântânele the inventory of a male grave indicates a warrior only through the presence of the sword chain but the lack of the sword or any other weapons suggests merely a member of the community with an apparently humble status.

The analysis of the other La Tène cemetery from Fântânele, *Dâmbu Popii*, A. Rustoiu 2016, p. 240–241) reached the conclusion that the graves were grouped by clans and even the spatial evolution of the cemetery was influenced by the fate and social role of these family groups. The same groups of families were observed at Magyarszerdahely (Horváth 1979, p. 64), and in the same time, at Muhi and Vác the groups were established around warrior graves (Hellebrandt 1999, p. 98–102, 233, fig. 173), while at Mannersdorf they were arranged around the graves of women (Ramsl 2011, p. 210–211). In other central European cemeteries separate burial ground parts were used for women, men and children (Kaenel – Müller 1991, p. 256).

Therefore, it can be ascertained that in the Carpathian Basin in the organization of the funerary space the family and the special status of the warrior in the community played a central role. The clan memberships

and matrimonial ties are reflected in the spatial organization of the cemeteries yet, the graves themselves are independent capsules, which primarily identify and characterize the buried person, and only secondly the community. Therefore, we think that double burials, a phenomena rather deviant from the general, should be understood and interpreted distinctively.

Based on the age of the deceased double burials can be divided into two larger categories: graves of an adult and a child or two children, and graves of two adults. As it was shown, the two groups differ also in their ritual of cremation. In the case of the burials from the first group the bodies were frequently burned together on the same funerary pyre, while in the latter they were burned on separate pyres.

The category of double burial with children includes the graves with neonates or children younger than 6 months. In these cases, besides the possible complications arising from childbirth that would cause maternal death also the sacrifice of the newborn child if the mother died at giving birth can be hypothesized, or when an unnatural death of both occurred. For the graves with older children, where the childbirth or postnatal complications can be excluded the question arises: did the child and adult die together, was the adult sacrificed because of the death of the child or on the contrary, was the child sacrificed because of the death of the adult?

At Zvonimirovo, where children under 12–13 year were always buried with adults it was presumed that this was the age of social maturation, when adolescents became full members of the community (Dizdar 2013, p. 41; Dizdar 2016, p. 305–307), and as such they could be buried alone. Taking into account that in the Carpathian Basin not all children younger than 12 years were buried with an adult, and as such not all infants were accompanied by an adult in the afterlife, and that there are several double graves only of children, we tend to believe that these graves reflect the simultaneous death of an adult and an infant member of the family or community. However, these graves can also reflect cases, when the community sacrificed parentless children for not wanting or not being capable of raising orphans. Therefore, probably not the adult was the one sacrificed in the case of an infant's death but the other way around, the minor orphan was sacrificed.

In the case of double adult burials, even if the possibility that women voluntarily followed the warriors in the afterlife cannot be ruled out, we believe that this hypothesis is not sustained by the social-

anthropological analyses of the Late Iron Age cemeteries nor by the graves, where two women or two men were inhumed together. The burial of two adults because of their simultaneous death – without excluding such cases – is questioned by the superimposed graves, where in some cases the subsequence of the burials was documented, and according to their stratigraphy and inventory graves were reopened after decades (Vaday 2006, p. 598–601, 4. ábra).

An indication of a more plausible response could be provided by the anthropological and biochemical observations from the Szentlőrinc cemetery, where in the case of both double burials (male-female in double grave 3 and two women in grave 21/22) the age, anatomic variation and blood group of the two persons lying in the same graves was identical, suggesting that both burials belonged to siblings, most probably twins (Jerem 1968, p. 161, 175). The case of enamel hypoplasia from grave 46 at Fântânele-Dealul Iușului / La Gâța, an indicator among others of preterm birth, often occurring in the case of twins, may be considered another indication in this sense. Maybe this biological phenomena and the Celtic mythological variation of the *Dioscuri*² was the one which overwrote the internal organization of the cemeteries from this period in the Carpathian Basin; thus, creating the ‘deviant’ phenomena of double graves in a La Tène world characterized by various funerary rituals with several regional aspects, but apparently with common transcendental and metaphysical concepts.

Sándor Berecki (Târgu Mureș – Romania)
Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș
sberecki@yahoo.com

Dan-Lucian Vaida (Năsăud - România)
Muzeul Grăniceresc Năsăudean
lucianvaida@yahoo.com

² “... the Celts who dwell along the ocean venerate the *Dioscori* above any of the gods, since they have a tradition handed down from ancient times that these gods appeared among them coming from the ocean” (Diodorus Siculus: Library of History, 4.56.4).

Bibliografie/Bibliography

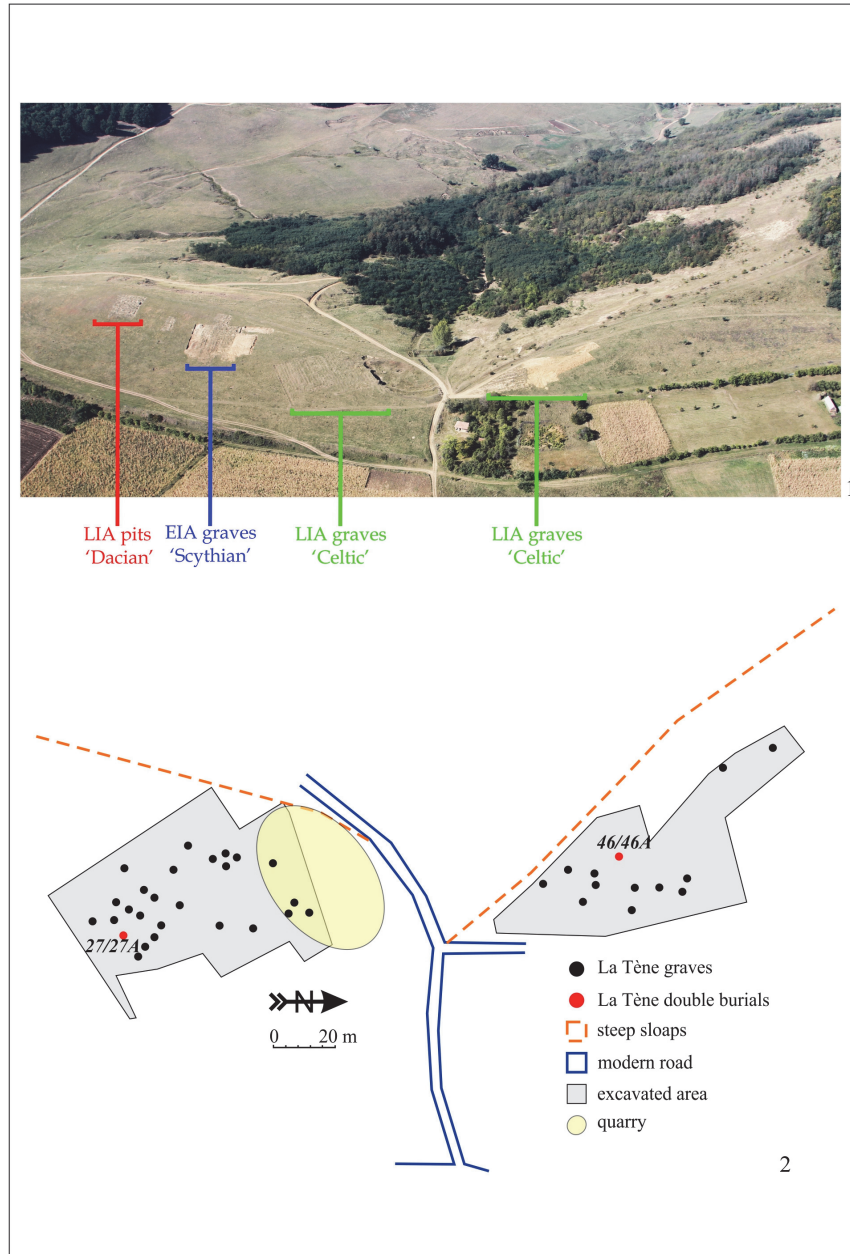
- Almássy 1998.** Almássy, K., Kelta temető Tiszavasvári határában, *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, XXXIX-XL, 1997-1998, 55-106.
- Almássy 2012.** Almássy, K., A Mátraszőlös-királydombi kelta temető. I. A sírok leírása, *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, LIV, 71-215.
- Bălan et alii 2015.** Bălan, G. - Burlacu-Timofte, R. – Ota, R. – Muntean, T. – Râza, M. – Oarga, O. – Anghel, D., Raport preliminar cu privire la săpăturile arheologice preventive întreprinse la Gâmbaş – sit 2, *Apulum*, 52, 133-179.
- Balázs et alii 2015.** Balázs, A. – Hornok, P. – Tóth, G., Birituális La-Tène kori temető Hegyfalú határában (Vas megye) Embertani eredmények, *Specimina Electronica Antiquitatis*, 21, 1-12.
- Benadik 1963.** Benadik, B., Zur Frage von chronologischen Beziehungen der keltischen Gräberfelder in der Slowakei, *Slovenská Archaeológia*, XI-2, 339-390.
- Benadik 1978.** Benadik, B., Keltisches Gräberfeld in Maňa, *SlovArch*, XXVI-2, 383-422.
- Benadik 1983.** Benadik, B., *Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog*, Materialia Archaeologica Slovaca, Nitra.
- Bujna 1989.** Bujna, J., Das Latènezeitliche Gräberfeld bei Dubník. I., *Slovenská Archeológia*, XXXVII, 2, 245-256.
- Cociş 2015.** Cociş, S., Sat Viştea comuna Gârbău, jud Cluj: Punct: Sit 2, Autostrada Transilvania, tronson Gilău - Nădăşel, km 0+000-8+800, respectiv nod rutier Viştea, *Cronica Cercetărilor Arheologice din România, campania 2014*, 236.
- Dizdar 2004.** Dizdar, M., Grob LT 11 iz Zvonimirova - primjer dvojnog pokopa latenske culture / Grave LT 11 from Zvonimirovo - an example of a double La Tène burial, *Opuscula Archaeologica*, 28, 41-89.
- Dizdar 2013.** Dizdar, M., *Zvonimirovo-Veliko polje. Groblje latenske kulture / A Cemetery of the La Tène Culture*, Zagreb.
- Dizdar 2016.** Dizdar, M., Late Iron Age funerary practice in Southern Pannonia, IN: Sírbu, V. – Jevtić, M. – Dmitrović, K. – Ljuština, M. (eds.), *Funerary practices during the Bronze and Iron Ages in Central and Southeast Europe, Proceedings of the 14th international colloquium of funerary archaeology in Čačak, Serbia, 24th – 27th September 2015*, Beograd – Čačak, 293-312.

- Hellebrandt 1988.** Szkitakori temető Kesznyéten-Szérúskerten (az 1984-85. évi ásatás eredménye), *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XXV-XXVI, 107-126.
- Hellebrandt 1999.** Hellebrandt, M., *Celtic Finds from Northern Hungary*, Corpus of Celtic Finds in Hungary, vol. 3, Budapest.
- Hincak - Guštin 2011.** Hincak, Z. – Guštin, M., Anthropological analysis of Celtic graves from Brežice and Dobova (Slovenia), IN: Guštin, M. – Jevtić, M. (eds.), *The Eastern Celts The Communities between the Alps and the Black Sea*, Koper – Beograd, 241-254.
- Honti et alii 2007.** Honti, Sz. – Fábián, Sz. – Gallina, Zs. – Hajdú, Á. D. – Hornok, P. – Koós, I. – Mersdorf, Zs. – Molnár, I. – Németh, P. G. – Polgár, P. – P. Szeőke, J. – Serlegi, G. – Siklósi, Zs. – Sipos, C. – Somogyi, K., Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton (2004-2005). Előzetes jelentés IV, *Somogyi Múzeumok Közleményei, A – Régészet*, 17, 7-70.
- Horváth 1979.** Horváth, L., *A magyarszerdahelyi kelta és római temető*, Zalai Gyűjtemény, 14, Zalaegerszeg.
- Horváth 2016.** Horváth, M. A., Problems about the change of periods and rites in the La Tène cemetery on Csepel Island (Budapest), IN: Berecki, S. (ed.), *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 8-10 October 2015*, Cluj-Napoca, 141-164.
- Horváth-Németh 2011.** Horváth, L. – Németh, P. G., Celtic warriors from Szabadi (Somogy County, Hungary), IN: Guštin, M. – Jevtić, M. (eds.), *The Eastern Celts The Communities between the Alps and the Black Sea*, Koper - Beograd, 19-30.
- Horváth et alii 1987.** Horváth, L. – Kelemen, M. – Uzsoki, A. – Vadász, É., *Transdanubia I*, Corpus of Celtic find in Hungary, vol. 1., Budapest.
- Ilon – Nagy 2010.** Ilon, G. – Nagy, M., Két újabb kelta kori temető Vas megyéből: jelentés a Bucsú-Rétmelléki dűlőben és a Gencsapáti-Besenyő szigeten végzett feltárások eredményeiről, *Savaria*, 3, 69-91.
- Jakab 1995.** Jakab, J., Anthropologische Grundanalyse des birtuellen latènezeitlichen Gräberfeldes in Malé Kosihy, IN: Bujna, J., *Malé Kosihy, Latènezeitliches Gräberfeld. Katalog*, Nitra.
- Jerem 1968.** Jerem, E., The Late Iron Age Cemetery of Szentlőrinc, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 20, 159-208.
- Jovanović 2007.** Jovanović, A., *Kelti ob sotočju Save in Krke*, Katalog izložbe, Posavski muzej Brežice, Brežice.
- Kaenel - Müller 1991.** Kaenel, Gilbert – Müller Felix, The Swiss Plateau, 250-260, in Sabatino Moscati (red), *The Celts*, Rizzoli - New York
- Kaposvári 1969.** Kaposvári, Gy., A Jászberény-Cserőhalmi kelta temető, *Archaeológiai Értesítő*, 96, 178-198.

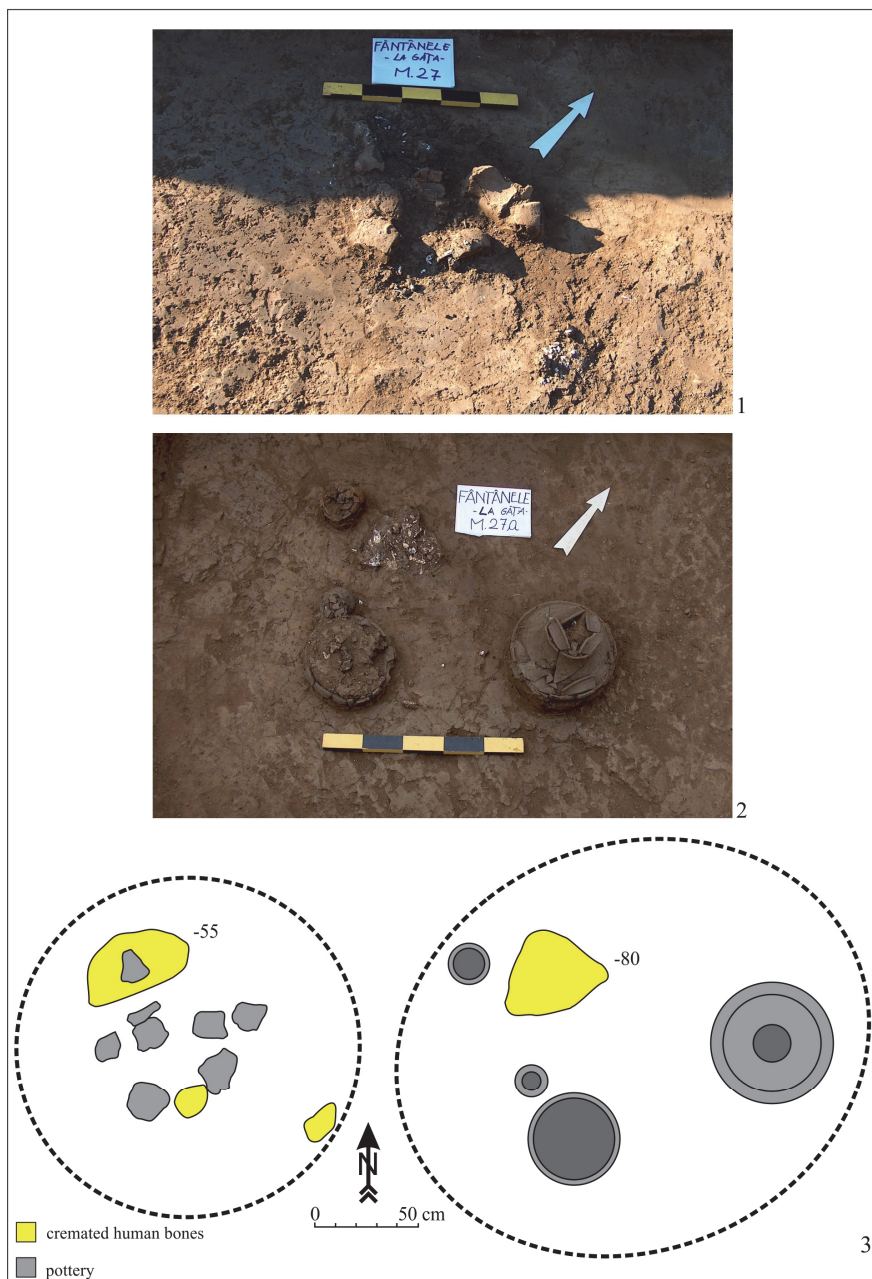
- Kelemen *et alii* 2012.** Kelemen, B. S. – Ferencz, I. V. – Roman, C. C. – Roman, D. M. – Ponta, O. – Simion, S., Cremated Human Remains from Hunedoara-Grădina Castelului / Platou. Additional Information Inferred by XRD, FT-IR and SEM/EDX Analyses, IN: Berecki S. (ed.), *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 7–9 October 2011*, BMM-SA, V, Târgu Mureș, 413-424.
- Mithay 1966.** Mithay, S., Korai kelta sírleletek Borsosgyőrből és Kiskamondról, *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 5, 55-68.
- Németi 1992.** Németi, I., Necropola Latène de la Pișcolt, județul Satu Mare (III), *Thraco Dacica*, XIII, 1-2, 59-112.
- A. Pál 1997.** A. Pál, G., Újabb kelta leletek Komárom megyéből, *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei*, 5, 129-147.
- Pilling – Ujvári 2012.** Pilling, Z. – Ujvári, F., Iron Age Settlement and Cemetery from Szeged-Kiskundorozsma. Some New Data on Iron Age Burial Rite at the Southern Part of the Great Hungarian Plain, IN: Berecki S. (ed.), *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 7-9 October 2011*, BMM-SA, V, Târgu Mureș, 217-248.
- Ramsl 2011.** Ramsl, P. C., *Das latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reinthal Süd, Niederösterreich*, MPK, 74.
- Rustoiu 2008.** Rustoiu, A., *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești*, Cluj-Napoca.
- Rustoiu 2016a.** Rustoiu, A., Lords and ladies of the rings Saddle-shaped finger-rings from the Carpathian Basin, *Archeologické rozhledy*, LXVIII, 333-362.
- Rustoiu 2016b.** Rustoiu, A., Some questions regarding the Chronology of La Tène cemeteries from Transylvania, IN: Berecki, S. (ed.), *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 8-10 October 2015*, Cluj-Napoca, 235-264.
- Šlaus – Novak 2013.** Šlaus, M. – Novak, M., Antropološka analiza spaljenih ljudskih kostiju / An archaeological analysis of cremated human bones, IN: Dizdar, M., *Zvonimirovo-Veliko polje. Groblje latenske kulture / A Cemetery of the La Tène Culture*, Zagreb, 513-519.
- Tankó 2012.** Tankó, É., L'Étude des trouvailles anthropologiques de la nécropole celtique de Ludas, IN: Szabó, M. (dir.), *La nécropole celtique a Ludas - Varjú-dűlő*, Budapest.
- Tankó – Tankó 2012.** Tankó, É. – Tankó, K., Cremation and Deposition in the Late Iron Age Cemetery at Ludas, IN: Berecki S. (ed.), *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin, Proceedings of the International*

Colloquium from Târgu Mureş, 7-9 October 2011, BMM-SA, V, Târgu Mureş, 249-258.

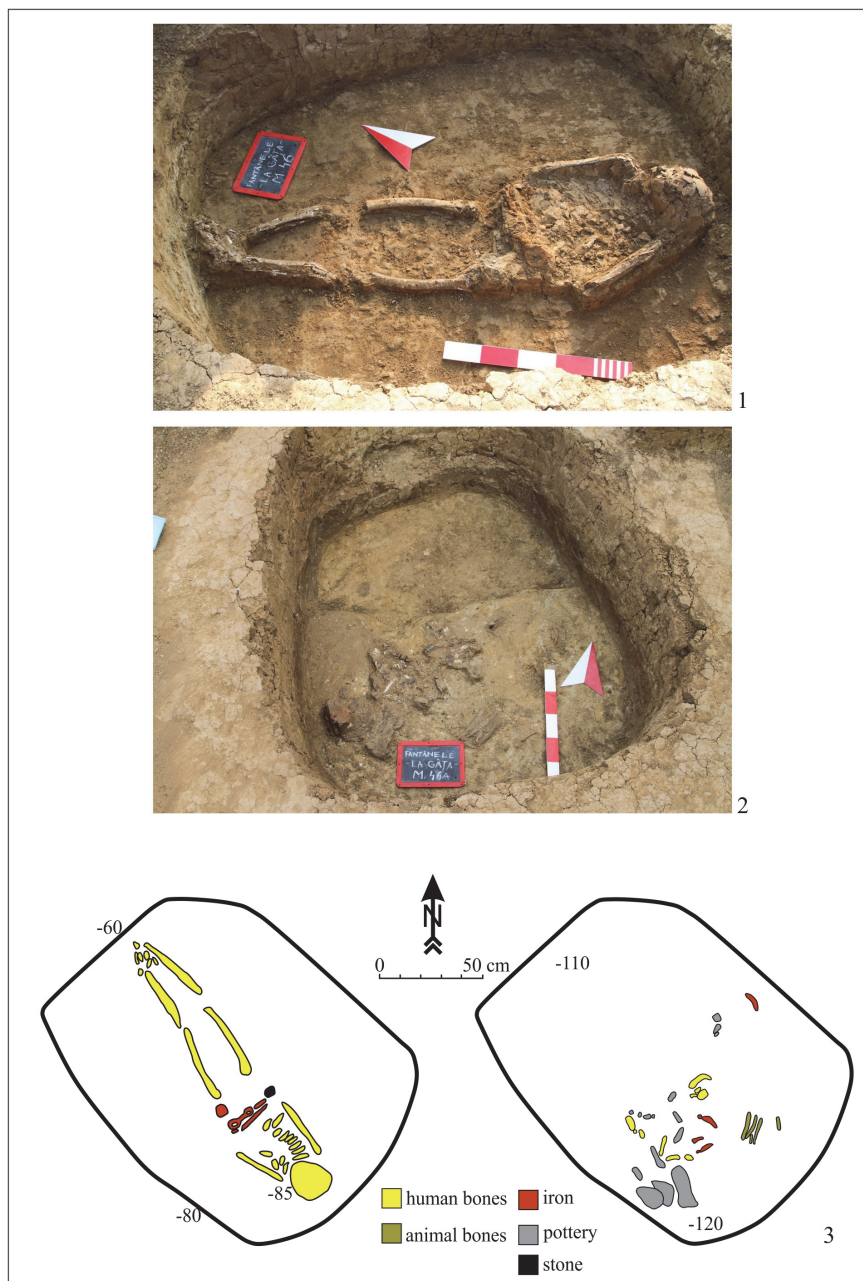
- Tóth 2015.** Tóth, G., *Kelták – A La-Tène kor embere*, A Nyugat-magyarországi Egyetem Tudományos Közleményei, Természettudományi Füzetek, 13.
- Uzsoki 1970.** Uzsoki, A., Előzetes jelentés a ménfőcsanaki kelta temető ásatásáról, *Arrabona*, 12, 17-57.
- Vaday 2006.** Vaday, A., A ménfőcsanaki kelta temető kronológiai modellje, *Arrabona*, 44/1, 597-610.
- Zoffmann 2012.** Zoffmann, Zs., Birituális kelta temető embertani leletei Ordacsehi-Kécsimező lelőhelyről, *Folia Anthropologica*, 11, 41-50.

Pl. I. 1. Fântânele-Dealul Iușului / La Gâța, vedere aeriană; 2. Planul cimitirului La Tène (1999-2016) / 1. Aerial view of the Fântânele-Dealul Iușului / La Gâța, site; 2. Plan of the La Tène cemetery (1999-2006)

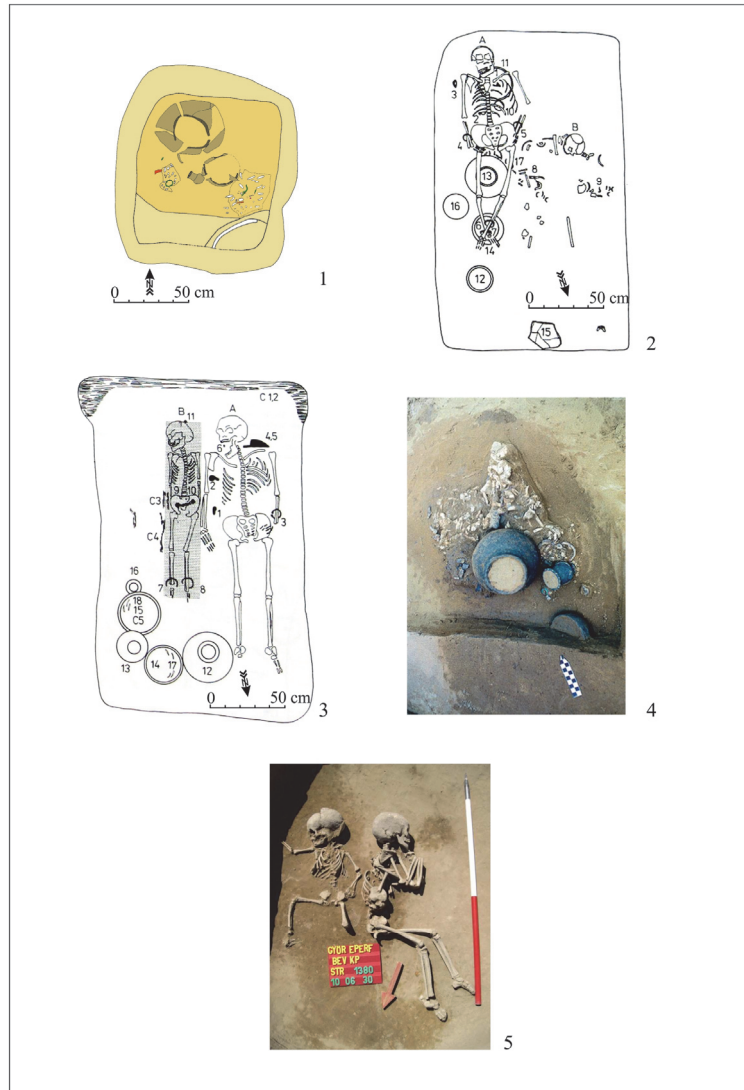
Pl. II / Fântânele-Dealul Iușului / La Gâța, mormântul 27/27A /
Fântânele-Dealul Iușului / La Gâța, grave 27/27A

Pl. III. Fântânele-Dealul Iușului / La Gâța, mormântul 46/46A / Fântânele-Dealul Iușului / La Gâța, grave 46/46A

Pl. IV. 1. Secțiunea fotogrammetrică a mormântului 46; 2. Locul centurii de fier pe corp; 3. Urme de hipoplazie dentară și tartru pe dințele din mormântul 46; 4. Cuțit de fier din mormântul 46A; 5. Fibulă de fier din mormântul 46A; 6. Centură de spadă din fier găsit în mormântul 46 / 1. Photogrammetric section of grave 46; 2. The place of the sword chain on the body; 3. Traces of enamel hypoplasia and tartar on the teeth in grave 46; 4. Iron knife from grave 46A; 5. Iron brooch from grave 46A; 6. Iron sword chain from grave 46

Pl. V. Morminte duble a unor adulți cu copii sau a doi copii. Femeie și copil: 1. Budapesta, mormântul 158 (după Horváth 2016); 2. Dubník, mormântul 20 (după Bujna 1989); Bărbat și copil: 3. Dubník, mormântul 2 (după Bujna 1989); 4. Zvonimirovo, mormântul LT 11 (după Dizdar 2004); Doi copii: 5. Győr-Ménfőcsanak, mormântul STR 1380 (după Tóth 2015) / Double burials of adults and children or two children. Woman and child: 1. Budapest, grave 158 (after Horváth 2016); 2. Dubník, grave 20 (after Bujna 1989); Man and child: 3. Dubník, grave 2 (after Bujna 1989); 4. Zvonimirovo, grave LT 11 (after Dizdar 2004); Two children: 5. Győr-Ménfőcsanak, grave STR 1380 (after Tóth 2015)

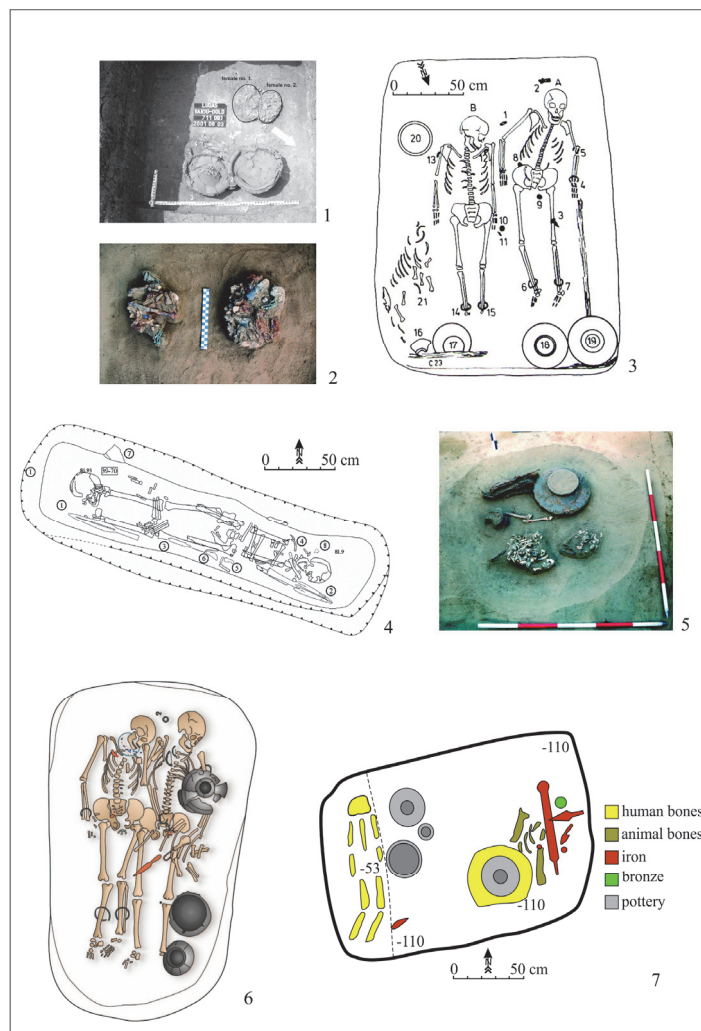

Plate VI. Morminte duble de adulți. Două femei: 1. Ludas, mormântul 711 (după Tankó 2012); 2. Zvonimirovo, mormântul LT 103 (după Dizdar 2016); 3. Dubník, mormântul 9 (după Benadik 1989); Doi bărbați: 4. Szeged-Kiskundorozsma, mormintele 48 și 70 (după Pilling - Ujvári 2012); Bărbat și femeie: 5. Zvonimirovo, mormântul LT 43 (după Dizdar 2004); 6. Ménfőcsanak (după Vaday 2003); Bărbat și adult cu sexul nedefinit: Pişcolt, mormintele 144/145 (după Némethi 1992)/ Double burials of adults. Two woman: 1. Ludas, grave 711 (after Tankó 2012); 2. Zvonimirovo, grave LT 103 (after Dizdar 2016); 3. Dubník, grave 9 (after Benadik 1989); Two men: 4. Szeged-Kiskundorozsma, grave 48 and 70 (after Pilling-Ujvári 2012); Man and woman: 5. Zvonimirovo, grave LT 43 (after Dizdar 2004); 6. Ménfőcsanak (after Vaday 2003); Man and adult with undetermined sex: 7. Pişcolt, graves 144/145 (after Némethi 1992)